

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.2 (477)

Книш Зоряна Ігорівна,
здобувач кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету,
knyszoryana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6548-3301>

**ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

На основі проаналізованих наукових праць та нормативних актів автор статті сформулював власне визначення поняття внутрішньо переміщених осіб; запропонував принципи цивільно-правового захисту права власності внутрішньо переміщених осіб.

Встановлено, що внутрішньо переміщеною особою є особа, яка законно проживала на окупованій території та території операції Об'єднаних сил, була змушена залишити місце постійного проживання, самостійно обрала місце внутрішнього пересування та де має постійне місце проживання, проживання.

З'ясовано, що українське законодавство не має принципів захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. Така ситуація не відповідає міжнародним принципам захисту прав цих осіб і може призвести до звуження прав та інтересів цих осіб у відносинах власності. До принципів захисту права власності внутрішньо переміщених осіб належать: неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільних прав та інтересів; справедливість, добросовісність та розумність. Було зазначено, що складність застосування принципу неприпустимості позбавлення права власності полягає в тому, що внутрішньо переміщені особи володіють майном як на окупованій території, так і в Україні. Було зазначено, що якщо майно внутрішньо переміщених осіб було залишено на окупованій території, держава Україна не може гарантувати, що майно цієї особи є доступним, а примусове позбавлення застосовується до цього майна, оскільки юрисдикція державних органів України фактично є обмежена на цих територіях. Зроблено висновок, що принцип судового захисту прав власності внутрішньо переміщених осіб може бути використаний у разі визнання, відновлення права власності на їх власність, включаючи право на спадкове майно, залишене на окупованій території. Такі принципи, як справедливість, добросовісність та розумність, можна трактувати ширше стосовно права власності внутрішньо переміщених осіб, оскільки широкий підхід максимально враховуватиме інтереси цих осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, власність, принципи охорони, справедливість, розумність, добросовісність.

Knysh Z. PRINCIPLES OF CIVIL AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHT OF OWNERSHIP OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Based on the analyzed scientific works and regulatory acts the author of the article has formulated own definition of the concept of internally displaced persons; has offered the principles of civil and legal protection of the right of ownership of internally displaced persons.

It has been determined that an internally displaced person is a person who legally resided in the occupied territory and the territory of the joint forces operation, was forced to leave the place of permanent residence, independently chose the place of internal movement and where has the permanent residence.

It has been clarified that the Ukrainian legislation has no principles of protection of the right of ownership of internally displaced persons. This situation does not comply with the international principles for protecting the rights of these persons and may lead to a narrowing of the rights and interests of these persons in property relations. The principles of protection of the right of ownership of internally displaced persons include: inadmissibility of depriving the right of ownership, except cases established by the Constitution of Ukraine and the law; judicial protection of civil rights and interests; justice, good faith and reasonableness. It has been noted that the difficulty of applying the principle of inadmissibility for depriving the right of ownership is that internally displaced persons own property both in the occupied territory and in Ukraine. It has been noted that if the property of internally displaced persons was left in the occupied territory, the state of Ukraine cannot guarantee that this person's property is available and coerced deprivation is applied to that property, since the jurisdiction of state agencies of Ukraine is actually limited in these territories. It has been concluded that the principle of judicial protection of the rights of ownership of internally displaced persons can be used in case of recognition, restoration of the right of ownership for their property, including the right to inherited property left in the occupied territory. Such principles as fairness, good faith and reasonableness can be interpreted more broadly in relation to the right of ownership of internally displaced persons, since a broad approach will take into account the interests of these persons as much as possible.

Key words: internally displaced persons, property, principles of protection, justice, reasonableness, good faith.

Постановка проблеми. У 2014 р. в Україні вперше за роки незалежності з'явилися особи з особливим статусом – внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО). За даними Єдиної інформаційної бази даних про ВПО Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих ВПО, які перемістилися з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим та міста Севастополя станом на 09 грудня 2020 року становить 1 428 919 осіб [1]. Наведена цифра свідчить про значну кількість осіб, які скористалися процедурою переміщення та були вимушені залишити житло, майно, роботу,

навчання. Особливо гостро для цих осіб все ще залишається питання захисту їх права власності, оскільки фактичне володіння власним майном не може ними бути реалізовано. Як наслідок ВПО опинились у складних життєвих обставинах, що негативно впливають на якість їх життя. Єдиної правової позиції щодо цього питання ще не склалось, правники у пошуках його виваженого вирішення. Тому тема цивільно-правової охорони прав ВПО й досі залишається актуальною та потребує подальших наукових розробок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблематики охорони прав ВПО звертались дослідники різних галузей правознавства. Проблемам охорони майнових прав цих осіб присвячені праці О.М. Соколова, який визначив сутність юрисдикційного захисту майнових прав ВПО та розглянув механізми юрисдикційної форми захисту їх майнових прав [2]. В іншій своїй публікації у співавторстві з В. І. Теремецьким розглянуто проблемні питання, пов'язані із захистом прав ВПО та охарактеризовано загальні і спеціальні способи захисту їх майнових прав [3]. Особливості набуття, реалізації і припинення правового статусу ВПО в Україні та основні проблеми, які при цьому виникають, розкриті у статті Е.М. Бовкун [4]. І. Ю. Хомишина дослідила проблеми та особливості здійснення права на освіту дітей, які є ВПО [5]. О. В. Балуєва і І. О. Аракелова у своїй публікації «Дискримінація внутрішньо переміщених осіб в Україні: архетипна природа» звертають увагу і на певну дискримінацію прав цих осіб [6]. Незважаючи на вагомий вклад у дослідження прав ВПО, все ще залишається відкритим питання щодо засад цивільно-правової охорони права власності. При цьому воно повинно розкривати відповідні ідеї цієї охорони, що є фундаментальним феноменом вказаної проблематики. Тому тематика засад цивільно-правової охорони права власності ВПО є актуальною та потребує окремого наукового аналізу та вирішення.

Мета статті – визначити засади цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. Досягнення поставленої мети можливо шляхом розкриття таких завдань: охарактеризувати правовий статус ВПО; виявити правове регулювання права власності ВПО; сформулювати засади цивільно-правової охорони права власності ВПО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [7]. Правовий статус ВПО має особливості, оскільки набуваючи його ВПО наділяється додатковим колом прав та обов'язків [4, с. 67]. Специфіка ВПО полягає в тому, що, будучи громадянами держави і залишаючись на її території, вони знаходяться під винятковою юрисдикцією і захистом своєї країни, навіть якщо сама держава і не в силах забезпечити такий захист [8, с. 42]. При цьому існують певні обмеження прав ВПО, зокрема відсутня системна допомога ВПО в забезпеченні житлом, соціальними виплатами, розростається корупційна складова пропускної системи тощо [6, с. 53]. Також простежуються конфлікти між однолітками у дітей ВПО, що навчаються у середній та старшій школі, окрім загальних причин, пов'язаних зі специфікою віку, виникають на ґрунті різної ідентифікації та підвищеної чутливості дітей-переселенців до негативу [5, с. 190]. Аналізуючи різні дослідження щодо статусу ВПО слід зазначити, що ВПО є особа, яка законно проживала на окупованій території та території проведення операції об'єднаних сил; вимушено залишила місце постійного проживання; самостійно обрала місце внутрішнього переміщення, де має постійне проживання. Ці особи знаходяться у стані обмеження прав, що обумовлено втратою власності, роботи, місця проживання, знаходження у іншому соціальному, культурному, традиційному середовищі. Такий стан потребує встановлення додаткових заходів захисту, з метою уникнення дискримінації, що може виникати між правами постійно мешкаючих осіб та правами ВПО. При цьому захист майнових прав ВПО є не лише обов'язком держави, а й виконанням взятих нею зобов'язань по їх дотриманню та гарантуванню [2, с. 112].

Міжнародне та національне законодавства намагається врегулювати відносини із ВПО з урахуванням існуючої природної дискримінації прав ВПО, принципу рівності їх з іншими громадянами. Для цього розробляються спеціальні процедури дій як ВПО, так і нотаріусів, суддів, інших державних службовців задля максимального відновлення прав цих осіб. Наприклад, Відділення Нотаріальної палати України м. Києва розробило інформаційний лист «Деякі питання оформлення спадкових прав на майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України та на території проведення антитерористичної операції. Особливості відчуження нерухомого майна, що знаходиться на непідконтрольній Україні території» від 29.06.2017 р., у якому закріплені рекомендації щодо дій нотаріуса у сфері охорони прав власності на спадкове майно [9]. Наведений приклад підкреслює, що детальна регламентація дії щодо охорони прав ВПО є одним із засобів з відновлення, реалізації та захисту прав цих осіб.

Засади охорони прав ВПО визначені у Керівних принципах з питань про переміщення осіб всередині країни, прийнятих ООН у 1998 р. [10]. Аналізуючи цей документ можна виділити такі принципи охорони прав ВПО: рівність; відповідальність національної влади щодо охорони та захисту прав ВПО; право на отримання допомоги від держави; право на захист від свавільного переміщення з власного будинку або місця постійного проживання; право на життя, повагу до людської гідності, свободу та безпеку; право на пошук безпечного місця проживання; право на захист від примусового переселення або повернення; право на адекватні життєві умови; право на захист від позбавлення права власності; право на освіту тощо. Стосовно охорони права власності наведені Принципи чітко вказують, що при будь-яких обставинах забезпечується захист майна та власності ВПО,

зокрема, від таких дій: розграбування; прямих або невибіркових нападів чи інших актів насильства; використання для прикриття військових операцій або цілей; каральних дій; знищення або експропріації як одного з видів колективного покарання (п. 2 принципу 21) [10]. Наведені принципи не мають юридичної сили, але вони можуть враховуватися державою при розробці власного законодавства щодо цього питання [11, с. 11]. В Україні вони частково реалізовані у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Крім того, засади захисту права власності простежується і в рішеннях ЄСПЛ щодо прав ВПО на майно, зокрема рішення ЄСПЛ у справі «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» від 22 грудня 2005 р. містить засаду розумності [12].

Незважаючи на намагання держави чітко слідувати міжнародній практиці захисту права власності ВПО, окремо у законодавстві не встановлені засади охорони права власності ВПО. Це є певною прогалиною, оскільки відсутність чітких засад цивільно-правової охорони права власності ВПО може призводити до звуження прав та інтересів цих осіб у відносинах власності. Підкреслимо, що у будь-якому разі до засад охорони права власності ВПО слід віднести засади, встановлені у ст. 3 Цивільного кодексу України [13]. Так, до засад охорони права власності ВПО слід віднести: неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність. При цьому принципи справедливості, добросовісності та розумності є оціночними поняттями [14, с. 45], а тому вони застосовуються судами із урахуванням відповідних обставин справи.

Такий принцип як неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом передбачено як Керівними принципами з питань про переміщення осіб всередині країни, так і національним законодавством. Складність його застосування щодо ВПО полягає у тому, що ці особи мають власність як на окупованій території, так і на території України. Якщо власність ВПО була залишена на окупованій території, то держава Україна не може гарантувати, що власність особи буде у наявності та стосовно неї не буде застосовано примус вилучення, розграбування, оскільки на цих територіях фактична обмежена дія юрисдикції державних органів України. Тобто ВПО стосовно об'єктів власності, залишених на окупованій території, знаходяться у стані юридичного володіння, без елементу фактичного володіння. Наприклад, у Криму 11,5 тисяч земельних ділянок належить іноземцям, які позбавлені можливості володіти та користуватися цією власністю. Зокрема, під заборону на володіння підпадають: 9,75 тис. земельних ділянок, що належать українцям; 430 ділянок, що належать білорусам; 303 – громадянам Німеччини; 235 – громадянам Казахстану [15].

Зазначимо, що після факту переміщення залишене майно не може бути використано проти ВПО, її прав. Інша справа, коли ВПО стали власникам після переміщення або мали власність на території України до переміщення, стосовно такої власності на ВПО поширюється принцип: що ніхто не може бути позбавлений власності, крім випадків та на підставах, встановлених законом.

Засада судового захисту права власності ВПО може бути використана у разі необхідності визнання, відновлення права власності на майно. Наприклад, завдяки судовій процедурі визнається право власності на спадкове майно, що залишилось на окупованій території. Зауважимо, що незважаючи на фактичне розташування майна на окупованій території, юридичне оформлення прав на нього повинно проводитися за правилами української юрисдикції.

Такі засади як справедливість, добросовісність та розумність можуть тлумачитися більш широко щодо права власності ВПО, оскільки широкий підхід буде максимально враховувати інтереси цих осіб. Ці принципи можуть бути застосовані у справах щодо відшкодування шкоди за знищене майно внаслідок збройного конфлікту. При цьому вони можуть тлумачитися не тільки в інтересах ВПО, а і в інтересах держави.

Висновки. Виходячи з викладеного можна запропонувати такі висновки. Внутрішньо переміщеною особою є особа, яка законно проживала на окупованій території та території проведення операції об'єднаних сил; вимушено була залишити місце постійного проживання; самостійно обрала місце внутрішнього переміщення, де має постійне проживання. Ці особи мають право на власність. До засад охорони права власності ВПО слід віднести: неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність. Отже, проблематика засад цивільно-правової охорони права власності ВПО у науковій літературі є ще нерозв'язаною та потребує подальшого наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кількість зареєстрованих ВПО станом на 09.12.2019. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17989.html>.
2. Соколов О. М. Юрисдикційний захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(1). С. 112–115.
3. Теремецький В. І., Соколов О. М. Способи захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. *Зб. наук. пр. Маріуполь: МДУ*, 2018. Вип. 16. С. 30–39.
4. Бовкун Е. М. Набуття, реалізація і припинення правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 66–69.
5. Хомишин І. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. *Law*. 2017. Вип. 884. № 1. С. 186–192. <https://doi.org/https://doi.org/10.23939/law2017.884.186>
6. Балусева О. В., Аракелова І. О. Дискримінація внутрішньо переміщених осіб в Україні: архетипна природа. *Публічне урядування*. 2016. № 2. С. 48–58.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

8. Вашкович В.В. До питання визначення та характеристики внутрішньо переміщених осіб. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб»*. 2018. Ужгород. С. 41–44.

9. Деякі питання оформлення спадкових прав на майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України та на території проведення антитерористичної операції. Особливості відчуження нерухомого майна, що знаходиться на невідконтрольній Україні території: інформаційний лист Відділення Нотаріальної палати України м. Києва від 27.06.2017 р. URL: <https://vnpu.kiev.ua/?p=2816>

10. Керівні принципи з питань про переміщення осіб всередині країни 1998 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml

11. Protecting Internally Displaced Persons. URL: <https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-eng/168076087f>

12. Справа «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» від 22.12.2005. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b592c>

13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

14. Особливості застосування понять добросовісності, розумності та справедливості в цивільному праві. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 41–46.

15. Гальчева А., Ткачів І. Власті раскрыли количество принадлежащей украинцам земли в Крыму. URL: <https://www.rbc.ru/economics/13/04/2020/5e9444249a79479816c0d64a>

REFERENCES:

1. Number of registered IDPs as of December 9, 2019. (2019). Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/17989.html> [in Ukrainian].

2. Sokolov, O. M. (2017). Jurisdictional protection of property rights of internally displaced persons *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 6(1), 112–115 [in Ukrainian].

3. Teremetskyi, V. I., Sokolov, O. M. (2018). Ways to protect the property rights of internally displaced persons. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pravo. Zb. nauk. pr.*, 16, 30–39 [in Ukrainian].

4. Bovkun, E. M. (2018). Acquisition, implementation and termination of the legal status of an internally displaced person in Ukraine. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 66–69 [in Ukrainian].

5. Khomyshyn, I. (2017). Realizatsiia prava na osvitu vnutrishno peremishchenymy osobamy. *Pravo*, 1, 186–192. Retrieved from: <https://doi.org/https://doi.org/10.23939/law2017.884.186> [in Ukrainian].

6. Baluieva, O. V., & Arakelova, I. O. (2016). Discrimination against internally displaced persons in Ukraine: archetypal nature. *Publichne uriaduvannia*, 2, 48–58 [in Ukrainian].

7. Law of Ukraine On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons № 1706-VII. (2014, October 20). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].

8. Vashkovych, V. V. (2018). On the definition and characterization of internally displaced persons. *Materialy II Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii «Zdiisnennia ta zakhyst prav vnutrishno peremishchenykh osib»*, 41–44 [in Ukrainian].

9. *Some issues of registration of inheritance rights to property located in the temporarily occupied territory of Ukraine and in the territory of the anti-terrorist operation. Peculiarities of alienation of real estate located in the territory not under the control of Ukraine*. (2017). Information letter of the Office of the Notary Chamber of Ukraine of Kyiv from June 27, 2017. Retrieved from: <https://vnpu.kiev.ua/?p=2816> [in Ukrainian].

10. Guidelines on Internal Displacement. (1998). Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml [in Ukrainian].

11. Protecting Internally Displaced Persons. Retrieved from: <https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-eng/168076087f> [in English].

12. Xenides-Arrestis v. Turkey. The case from 22 December 2005. Retrieved from: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b592c> [in Ukrainian].

13. Civil Code of Ukraine. (January 16, 2003). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

14. Bakalinska, O. (2012). Features of the application of the concepts of good faith, reasonableness and justice in civil law. *Yurydychna Ukraina*, 9, 41–46 [in Ukrainian].

15. Galcheva, A., Tkachev, I. (2020). *The authorities have disclosed the amount of land owned by Ukrainians in Crimea*. Retrieved from: <https://www.rbc.ru/economics/13/04/2020/5e9444249a79479816c0d64a> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 14.12.2019